

ОПАНОВУЄМО МЕТОДИКУ СТВОРЕННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗАВДАНЬ

Орієнтуючись на передові здобутки вітчизняної лінгвометодики, ми продовжуємо на сторінках «Диво-слова» вести мову про дослідницькі завдання, специфіку й ефективність яких обґрунтовує у своїх працях один із провідних сучасних методистів, доктор педагогічних наук Сергій Омельчук.

Зокрема в цій публікації йтиметься про специфіку створення таких типів завдань, як **дослідження-аналіз** та **дослідження-порівняння**.

Є рація розглядати їх разом, бо й ті й ті вони ґрунтуються на подібних мисленневих операціях і, за класифікацією С. Омельчука, стосуються одного рівня когнітивної сфери (аналітико-синтетичного). До цього рівня науковець залічує завдання, в основі яких – операції аналізу, порівняння, групування, утворення, заміни тощо. У формулюваннях умов до таких завдань учителі та автори підручників найчастіше використовують дієслова *проаналізуйте, порівняйте, замініть, перебудуйте, погрупуйте, складіть, утворіть, розподіліть*.

Аби розібратися, яким чином розробляються такі завдання, потрібно чітко знати, які саме дії та операції повинен виконати учень, яким має бути алгоритм його аналітичної та компаративної діяльності. Для цього визначимо ключові поняття.

Порівняння – це метод емпіричного рівня наукового пізнання, за допомогою якого робиться висновок про подібність чи відмінність об'єктів пізнання. Цей метод дає можливість виявити кількісні та якісні характеристики предметів, класифікувати, упорядкувати й оцінити їх. До порівняння як способу пізнання дійсності висуваються певні вимоги: по-перше, порівнювати можна лише ті об'єкти, в основі яких є щось спільне; по-друге, тільки істотні ознаки (властивості) порівнюваних об'єктів чи явищ можуть бути предметом зіставлення.

Аналіз – це теоретичний метод пізнання, який полягає в мисленневому розчленуванні цілісного об'єкта на частини з метою вивчення його складників або структурних елементів. Аналіз зазвичай застосовують тоді, коли потрібно перейти від первинного цілісного сприймання об'єкта або явища до вивчення його частин.

Слід зауважити, що в науковій літературі аналіз і порівняння як методи наукового пізнання відносять до різних груп (порівняння – до емпіричних, аналіз – до теоретичних), хоч алгоритм застосування їх вельми подібний [Грабченко А. Методи наукових досліджень: навч. посіб. / А. Грабченко, В. Федорович, Я. Гаращенко. – Х.: НТУ «ХП», 2009. – 142 с.]

Зіставмо:

Етапи алгоритму	Методи дослідження	
	Порівняння	Аналіз
1	Розглянути кожен об'єкт або явище окремо	Роздробити виучуваний об'єкт або явище на частини і виявити зв'язки між частинами
2	Виокремити ознаки, за якими можна порівняти їх	Виявити ознаки, властивості об'єкта
3	Порівняти об'єкти за цими ознаками	Виявити схожість і відмінність цих ознак
4	Знайти спільне	Розташувати об'єкти поодиноці або за кількома ознаками в послідовності зменшення або збільшення цих ознак
5	Знайти відмінності	Співвіднести загальне із приватним, одиничним, особливим

З наведеної таблиці видно, що в основі аналізу та порівняння лежать подібні механізми діяльності, тобто учень, виконуючи такі завдання, має реалізувати схожі дії, а саме: виокремити частини цілого, виявити ознаки і властивості об'єкта пізнання, з'ясувати взаємозв'язки між ними тощо. У такий спосіб у школярів формуються відповідні аналітико-дослідницькі вміння.

Конкретизуючи застосування аналізу в моделюванні дослідницьких завдань з української мови, С. Омельчук пропонує розрізняти кілька видів дослідження-аналізу.

Насамперед ідеться про **елементарний аналіз**, здійснюючи який, учень пояснює лише структурні елементи певної мовної одиниці безвідносно до взаємодії її з іншими мовними одиницями. Приклади таких завдань: «Перепишіть висловлювання, визначте в ньому дієслова. З'ясуйте граматичні ознаки кожного: час, особу, число, рід (якщо є)»; «Прочитайте. Визначте дієслова, з'ясуйте спосіб кожного».

До елементарного аналізу доцільно вдаватися на етапі актуалізації учнівських знань про те чи те мовне явище, а також під час розв'язання тренувальних вправ. Часто в таких завданнях мовні одиниці, які треба дослідити на предмет вияву якоїсь конкретної ознаки, виділяють шрифтом у тексті або в реченні, щоб учень не витрачав час на пошук їх і не відволікався від основної в цьому завданні операції аналізу. Ось як формулює дослідження – елементарний аналіз С. Омельчук: «Прочитати мовчки текст. Визначити тип мовлення. З'ясувати морфологічні ознаки виділених дієслів (вид, час, особу, число)». Отже, коли вчитель пропонує учням виконати елементарний

аналіз, він має зосередитися на одній мовній одиниці чи на одному мовному явищі.

З огляду на простоту виконання цього виду аналізу методично доцільним вважаємо залучення його до комплексного завдання, як це зроблено в наведеному вище прикладі. Учні працюють з текстом: читають, визначають його тип, а також аналізують виділені мовні одиниці з погляду їхніх морфологічних ознак. Отже, застосовуючи дослідження-аналіз (елементарний) у своїй практиці, вчитель має поєднувати його з іншими операціями (переписування, вставлення пропущених одиниць, читання – підготовчі операції; пояснення, обґрунтування – підсумкові дії). При цьому коли сам аналіз виступає основною навчальною дією, йому передують підготовчі завдання: перепишіть → визначте; випишіть → укажіть; прочитайте → знайдіть → визначте. Коли ж аналітична робота спрямована на подальші висновки, завдання формулюють за такою схемою: визначте → поясніть; укажіть → обґрунтуйте; назвіть → аргументуйте.

Розгляньмо **реляційний аналіз**, який «має на меті обґрунтування структурних елементів мовної одиниці (явища) у взаємодії з іншими мовними одиницями (явищами)». У підручниках такі завдання трапляються не так часто, як зразки елементарного аналізу, однак вони є. Наприклад: «Прочитайте речення. Визначте дієслівні форми на **-но**, **-то**. З'ясуйте їхнє лексичне значення». Йдеться про те, що учень має не тільки констатувати наявність указаних дієслівних форм, а й проаналізувати зв'язок між безособовою формою як граматичним різновидом і лексичним значенням, що є типовим для таких словоформ. Цей різновид дослідження-аналізу забезпечує масштабніше охоплення навчального матеріалу, дає вчителю змогу вповні реалізувати внутрішньопредметні зв'язки. Його доцільно застосовувати на етапі поглиблення знань, для вдосконалення аналітичних умінь учнів. Реляційний аналіз можна розробити на основі елементарного, додавши до цього останнього умову, зорієнтовану на внутрішньопредметні зв'язки. Наприклад, у завданні «Прочитайте текст. Визначте відмінки вжитих у ньому особових займенників» друга частина умови містить елементарний аналіз. Аби зробити його реляційним, можна додати такі умови: «Визначте функції особових займенників у мовленні», «Укажіть відмінки, у яких в особових займенниках з'являється приставний **н**». Саме реляційний аналіз сприяє активізації мислення учнів і є підготовчим для опанування таких видів дослідницьких завдань, як синтез та узагальнення. Про них ітиметься в наступних публікаціях «Методичного практикуму».

Ведучи мову про дослідження-порівняння, маємо розглянути його різновиди. Перший – **часткове порівняння**, що передбачає виявлення однієї чи кількох ознак мовної одиниці, що їх учень має зіставити. С. Омельчук наголошує, що цей вид порівняння доцільно застосовувати на аспектних уроках. Завдання

дослідник радить формулювати так: «Проаналізувати пари дієслів. Дослідити, які з них є видовими парами, а які лише парою спільнокорених дієслів. Свою думку довести»; «Записати пари слів. Зіставити правопис частки **не** з іменниками і дієсловами. З'ясувати, з якими дієсловами **не** пишемо разом. Пояснити орфограму». У наведених прикладах об'єктом порівняння є або певна граматична категорія (вид дієслова), або певний вид орфограми.

Здебільшого часткове порівняння застосовують у 5–9-х класах, а в старшій школі вдаються до **повного порівняння**. При цьому часто в завданні вказується лише той матеріал, який треба порівнювати, але не зазначається сам аспект зіставлення: «Прочитайте уривок з наукового тексту. Випишіть прості речення. Чим відрізняються прості речення, використані в цьому тексті та у вірші Ліни Костенко?» Виконуючи таке завдання, учень має зорієнтуватися самостійно, в якому аспекті він повинен зіставити прості речення: порядок слів, емоційне забарвлення, повнота, семантичні відтінки, стилістика тощо. Також дослідження – повне порівняння передбачає вихід за межі об'єкта зіставлення і спрямованість висновків на інші мовні рівні, на внутрішньопредметні зв'язки: «Порівняйте співвідношення у тексті простих і складних речень. Яку стилістичну роль виконують прості неускладнені речення?» Перед учнем стоїть завдання не просто констатувати кількісне співвідношення різних видів граматичних конструкцій, а й з'ясувати їхню функцію в тексті.

Дослідження-порівняння, так само як і дослідження-аналіз, може входити до умови іншого завдання: «Перепишіть речення, прибираючи розділові лінії у словах. Як ви розрізняєте прийменники та однозвучні з ними префікси?» У цьому завданні на основі порівняння прийменників та однозвучних з ними префіксів учні мають зробити висновок про правопис їх, а також прокоментувати власні дії щодо виконання цього завдання.

У шкільних підручниках трапляються випадки, коли у формулюванні умови завдання-порівняння зумисне зміщено акцент з основного об'єкта зіставлення: «Порівняйте словосполучення. Якими частинами мови є в них виділені слова?» Тут ідеться про те, що потрібно порівняти функції та частиномовну належність виділених у словосполученнях слів, а не самі словосполучення. Тож учень самостійно з'ясовує, що саме він має порівнювати.

Як бачимо, варіантів формулювання завдань типу дослідження-порівняння чимало: із частковим зіставленням, із прихованим аспектом порівняння, зі зміщенням акценту, з повним порівнянням об'єкта в цілому. Тож учителям є з чого обирати, опановуючи методику створення дослідницьких завдань.

Підготувала **Юлія РОМАНЕНКО**